13iccs ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ PROCEEDINGS

Βασίλειος Νταής

Η ξενιτεία στην πρώιμη κρητική λογοτεχνία (14ος-15ος αιώνας)

ABSTRACT

Xeniteia was a historical reality in the last centuries of the Byzantine Empire. Given that literature is the mirror of historical changes occurring in society, such violent rearrangements of everyday life could scarcely fail to have appeared in the literary output of the time, as a reflection of historical reality. In fact, there was such interest in xeniteia that a whole literary cycle of texts was created on the topic. Naturally, however, the phenomenon was also included in literary works of a wider theme. Yet for all its influence in late medieval Greek literature and despite the fact that early Cretan literary texts have attracted research interest, xeniteia has not been sufficiently studied as a theme. This paper attempts to address that gap. In particular, our research aims to draw together all the strands that will offer a better overview of the topic within its literary context. Then, through comparative examination, it is anticipated that conclusions will emerge regarding the definition of xeniteia, its function as a literary topos and its reception by the people of the time.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: ξενιτεία, ξενιτιά, δημώδης βυζαντινή λογοτεχνία, πρώιμη κρητική λογοτεχνία

Οι διαστάσεις που έλαβε το φαινόμενο της ξενιτείας, αποτελώντας μια ιστορική πραγματικότητα της υστερομεσαιωνικής περιόδου, συντέλεσαν για να βρεθεί στο επίκεντρο της λογοτεχνικής παραγωγής. Είναι γνωστό ότι υπήρξε ένας κύκλος στιχουργημάτων με βασικό τους θέμα την ξενιτεία (Μαυρομάτης 1995, 29-31). Υπήρξαν όμως και πολλά, σχετικά με αυτήν, στοιχεία που συμπεριλήφθηκαν σε έργα της εποχής με ευρύτερο θεματικό κύκλο.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα παρουσιαστούν συνοπτικά τα αποτελέσματα της εξέτασης των κειμένων της πρώιμης κρητικής λογοτεχνίας σχετικά με την πρόσληψη του κοινωνικού φαινομένου της ξενιτείας. Σκοπός είναι να διαφωτιστεί ο τρόπος με τον οποίο προσλάμβαναν οι απλοί άνθρωποι της εποχής την ξενιτεία και τον αντίκτυπό της.

Η σημαντικότερη διαπίστωση σχετικά με την ξενιτεία οφείλεται στον ανώνυμο συγγραφέα του *Περί της Ξενιτείας ποιήματος*. Στο πρώτο τμήμα του έργου αναφέρεται ότι:

> *ἡ ξενιτεία καὶ ὁ θάνατος ἀδέλφια λογοῦνται* (*Περὶ τῆς Ξενιτείας*, 67).

Προκύπτει, λοιπόν, μια σύνδεση του θανάτου και της ξενιτείας. Η ομοιότητά τους εντοπίζεται σε συναισθηματικό επίπεδο· όσοι έρχονται σε επαφή με τον θάνατο ή την ξενιτεία γνωρίζουν πολύ δυσάρεστα συναισθήματα, βάσανα και θλίψεις. Η δυστυχία αυτή μάλιστα δεν εντοπίζεται μόνο στους παθόντες, αλλά είναι χαρακτηριστικό και των οικείων τους.

Εφόσον ο συναισθηματικός αντίκτυπος του θανάτου είναι προφανής, τόσο για τους οικείους τους όσο και για τους ίδιους τους θανόντες, δεν θα δοθεί μεγάλη έκταση στη λογοτεχνική του αποτύπωση, αλλά η εξέταση θα δώσει μεγαλύτερη έμφαση στους ξενιτεμένους και τους δικούς τους οικείους.

Οι νεκροί εμφανίζονται δυστυχισμένοι εξαιτίας όσων στερούνται από την πρότερη ζωή τους. Χαρακτηριστικά, ο νεκρός βασιλιάς στην *Ομιλία του νεκρού βασιλιά* ξεκινά τον λόγο του με μια ενδεικτική αντίθεση. Αναφέρει στον ανώνυμο συνομιλητή του ότι παρόλο που πλέον έχουν μείνει μόνο τα κόκκαλά του, κάποτε υπήρχε ένας χαρούμενος ζωντανός που ασχολείτο με το κυνήγι (*Η ομιλία του νεκρού βασιλιά*, 29-32). Είναι φανερό ότι αντιδιαστέλλεται το ευτυχισμένο παρελθόν του στον κόσμο των ζωντανών με το δυστυχισμένο παρόν του (*Η ομιλία του νεκρού βασιλιά*, 33-50).

Ομοίως στον *Απόκοπο*, οι δύο νεαροί νεκροί συναντώντας τον αφηγητή στον Άδη τού κάνουν κάποιες γενικές ερωτήσεις σχετικά με τον Πάνω Κόσμο. Μέσα από αυτές όμως δημιουργείται η περιγραφή του επίγειου βίου και ταυτόχρονα υπογραμμίζονται όλα τα καθημερινά πράγματα, τα οποία στερούνται εξαιτίας του θανάτου τους (*Απόκοπος Α*, 86-126, *V*, 86-126. Πβλ. Υφαντής 2014, 44). Στη συνέχεια, οι ερωτήσεις τους γίνονται πιο συγκεκριμένες και αφορούν τους ζωντανούς. Στην ενθύμησή τους και πριν προλάβει ο αφηγητής να απαντήσει, οι δύο νεκροί αρχίζουν να κλαίνε και να μοιρολογούν (*Απόκοπος Α*, 101-114, *V*, 101-114). Συνεπώς, οι νεκροί είναι θλιμμένοι εξαιτίας της στέρησης των ζωντανών.

Στο παραινετικό τελευταίο μέρος του *Περί της Ξενιτείας* ποιήματος αναφέρεται ότι ο θάνατος δεν κάνει διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, αλλά τους παίρνει όλους στον Άδη, όπου εκεί τους ποτίζει φαρμάκι και *μυριοτυραννίζει τους νύκτες καὶ τὲς ἡμέρες* (*Περί της Ξενιτείας*, 478-485). Είναι εμφανές, λοιπόν, ότι οι νεκροί δυστυχούν. Το ρήμα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι κοινό και στην περιγραφή των δεινών της ξενιτείας (*Περί της Ξενιτείας*, 6, 17, 157 και 440), με αποτέλεσμα να φαίνεται πιο καθαρά πλέον η σύνδεσή της με τον θάνατο.

Σχετικά με τα συναισθήματα των οικείων συγγενών και φίλων των νεκρών, μια καλή μαρτυρία προσφέρει ο Λεονάρδος Ντελλαπόρτας στο έργο του *Στίχοι θρηνητικοί τραγῳδηθέντες εν τῃ ειρκτῃ Λεονάρδου Τελλαμπόρτα αδόμενοι εις τον Επιτάφιον Θρήνον*, όπου παρουσιάζει το Θείο Δράμα σε αφηγηματική μορφή. Κατά τη σταύρωση του Χριστού, ο ευαγγελιστής Ιωάννης μοιρολογεί για τον επικείμενο θάνατο του Δασκάλου του, χτυπώντας το πρόσωπό του, και παράλληλα δηλώνει, μην μπορώντας να συγκρατήσει τα δάκρυά του, ότι πλέον δεν είναι δυνατόν να ζήσει εξαιτίας αυτής της απουσίας (Ντελλαπόρτας, *Στίχοι Θρηνητικοί*, 274-284).

Ο Μαρίνος Φαλιέρος στον δικό του *Θρήνο εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού* παρουσιάζει τη μεγάλη θλίψη της Θεοτόκου εμπρός στη Σταύρωση του Υιού της (Φαλιέρος, *Θρήνος*, 11-14, 25-26, 33-34, 49-50, 51-56, 87-93, 265-266). Μάλιστα, η Παναγία φτάνει στο σημείο από τη μεγάλη της θλίψη να ευχηθεί εκδίκηση εναντίον

των Εβραίων και να δηλώσει ότι θα προτιμούσε να πεθάνει και να ακολουθήσει τον Υιό της (Φαλιέρος, *Θρήνος*, 129-142, 165-170, 223-226, 255-260, 353-358 και 395-396).

Περνώντας τώρα στους ξενιτεμένους, ήδη από την αρχή του *Περί της Ξενιτείας* ποιήματος, γίνεται σαφές ότι αυτοί γνωρίζουν μεγάλη δυστυχία εξαιτίας της μοίρας τους. Ο ανώνυμος στιχουργός δηλώνει ότι έχει ως στόχο να περιγράψει με λόγια *θλιβερά, πικρά, φαρμακωμένα* τις μεγάλες πικρίες των *μυριοτυραννισμένων* ξενιτεμένων και τη ζωή τους στην ξενιτειά που είναι γεμάτη βάσανα, προσβολές και δάκρυα (*Περί της Ξενιτείας*, 1-10).

Η δυστυχία τους διαγράφεται ακόμη πιο χαρακτηριστικά, όταν όλοι τους αρνούνται κατηγορηματικά ότι έχει υπάρξει ποτέ ευτυχισμένη ημέρα στα ξένα. Αντιθέτως, ομολογούν ότι η ξενιτεία αποτέλεσε και τον θάνατό τους, αφού εκείνη ευθύνεται για το κορμί τους που έλιωσε και για τα μέλη τους που χάλασαν (*Περί της Ξενιτείας*, 185-189 και 259-262). Η σύνδεση θανάτου και ξενιτείας είναι προφανής.

Τα δεινά που υπομένουν οι ξενιτεμένοι εκφράζονται και με κάποιες χαρακτηριστικές μεταφορές· οι πικρίες του κόσμου έχουν κολλήσει στον λαιμό του ξενιτεμένου και τον φθείρουν και το νερό που θα τον βοηθούσε δεν μπορεί να κατέβει στα σωθικά του και να τον δροσίσει, αλλά μετατρέπεται σε φωτιά που τον κατακαίει ανυπόφορα χωρίς τέλος. Τέτοια είναι τα *φαρμάκια* των ξενιτεμένων (*Περί της Ξενιτείας*, 237-249).

Ακόμη ένα τεκμήριο της δυστυχίας που αισθάνονται οι ξενιτεμένοι είναι το γεγονός ότι, στο ίδιο ποίημα, συγκαταλέγονται μαζί με τους πτωχούς, τους αδύναμους και τους ασθενείς στους πιο ατυχείς και βασανισμένους όλου του κόσμου (*Περί της Ξενιτείας*, 451-452). Παρόμοια συμπερίληψή τους εντοπίζεται και στη *Ρίμα Θρηνητική εις τον πικρόν και ακόρεστον Άδην* του Ιωάννη Πικατόρου. Όταν ο στιχουργός αναφέρεται στις χριστιανικές αγαθοεργίες, στις οποίες πρέπει οι ευσεβείς πιστοί να χρησιμοποιούν τις περιουσίες τους, κάνει λόγο για τη συνδρομή σε ξενιτεμένους, πτωχούς και αιχμαλώτους (Πικατόρος, *Ρίμα Θρηνητική*, 234-235). Το γεγονός ότι η βοήθεια στους ξενιτεμένους είναι ένας τρόπος για να κερδίσει ο άνθρωπος τη σωτηρία του, υποδεικνύει τη δεινότητα της ξενιτείας και των βασάνων της στη λαϊκή αντίληψη.

Η ξενιτεία συγκαταλέγεται ανάμεσα στα χειρότερα δεινά του κόσμου και στην ανώνυμη *Δευτέρα Παρουσία διά Στίχου*. Ειδικότερα, σε ένα τμήμα που απηχεί ευαγγελικό χωρίο, ο δίκαιος Κριτής απευθυνόμενος στους αμαρτωλούς αναφέρει ότι εκείνοι καταλήγουν παντοτινά στην κόλαση, διότι ποτέ τους δεν βοήθησαν κανέναν πτωχό, ξένο, φυλακισμένο ή ασθενή (*Δευτέρα Παρουσία*, 149-182). Σχεδόν η ίδια αναφορά εντοπίζεται και στην ανώνυμη *Ρίμα περί του θανάτου*. Εκεί αναφέρονται οι ξενιτεμένοι μαζί με τους αρρώστους, τους πτωχούς και τους φυλακισμένους, υπογραμμίζοντας και πάλι τη δεινή θέση του ξένου στη λαϊκή παράδοση (*Ρίμα περί του θανάτου*, 87-94 και 105-112).

Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται περισσότερο και πάλι από το *Περί της Ξενιτείας* ποίημα. Ο ανώνυμος συγγραφέας του αναφέρεται πολλές φορές στους ξενιτεμένους, χρησιμοποιώντας το επίθετο *ελεεινός*, το οποίο έχει καταστεί συνώνυμο του ξενιτεμένος. Επιπλέον, συχνά ο ξενιτεμένος δηλώνεται και ως *κακόμοιρος* (*Περί της Ξενιτείας*, 12, 203, 216, 226, 281, 329 και 336) και *κακομοιρασμένος* (*Περί της Ξενιτείας*, 83 και 90). Μεγαλύτερο τεκμήριο όμως αποτελεί η σημασία της λέξης *ξένος* ως καημένος – δυστυχισμένος, η οποία εντοπίζεται στο σύνολο της

λογοτεχνικής παραγωγής της εποχής (Κριαράς 1993, 40, σημασίες επιθέτου 24α, 24β, 25, 26). Η κοινή χρήση της λέξης *ξένος* για να δηλωθεί τόσο ο μετανάστης όσο και ο καημένος προϋποθέτει ότι είχε, ήδη πολύ νωρίτερα από τον 14ο/15ο αιώνα, παγιωθεί η σχέση της δυστυχίας με την ξενιτεία και ότι ο ξενιτεμένος προσλαμβανόταν ως κάποιος πολύ δυστυχισμένος.

Τα προηγούμενα στοιχεία επιβεβαιώνει και η *Ριμάδα Απολλωνίου*. Στο μυθιστόρημα ο ομώνυμος ήρωας εμφανίζεται ιδιαίτερα λυπημένος με την κακή του μοίρα, η οποία τον οδήγησε στην ξενιτεία (*Ριμάδα Απολλωνίου*, 219-230). Παρακάτω, όταν ο φίλος του Στραγγαλίων τον παρακαλεί να φύγει από τη χώρα του για να αποφύγει πιθανή δική του εξορία, ο Απολλώνιος αναγκάζεται να συνεχίσει την πορεία της ξενιτείας του πικραμένος και απελπισμένος, όμοιος με νεκρό (*Ριμάδα Απολλωνίου*, 269-282). Η τελευταία αυτή δήλωση του αφηγητή ότι ο ήρωας ήταν τόσο απελπισμένος για την ξενιτεία του που έμοιαζε με πεθαμένο, δείχνει εμφατικά τον τρόπο με τον οποίο ξενιτεία και θάνατος προκαλούσαν τα ίδια συναισθήματα.

Όσον αφορά τα αισθήματα των οικείων των ξενιτεμένων, το *Περί της Ξενιτείας* ποίημα προσφέρει την καλύτερη μαρτυρία. Όταν ο ξενιτεμένος παίρνει την απόφαση να επιστρέψει, η φύση ανταποκρίνεται σε αυτόν και τα πουλιά τον αποχαιρετούν, προτρέποντάς τον να γυρίσει γρήγορα για να τον δουν επιτέλους οι φίλοι του αλλά κυρίως οι συγγενείς του. Με αυτόν τον τρόπο θα χαρούν και θα βρουν παρηγοριά γιατί, όσο καιρό απουσιάζει, έχουν βιώσει μεγάλη θλίψη, καημό και στέρηση (*Περί της Ξενιτείας*, 302-310). Επίσης, τα πουλιά αναφέρουν ότι, πετώντας από τη γειτονιά του την προηγούμενη ημέρα, παρατήρησαν ότι οι φίλοι και οι συγγενείς του έκλαιγαν ενθυμούμενοι εκείνον, χτυπούσαν τα στήθη τους και μάλιστα τον μοιρολογούσαν (*Περί της Ξενιτείας*, 311-325). Οι αντιδράσεις συγγενών και φίλων ομοιάζουν με εκείνες που συναντώνται σε κηδείες και βαρύ πένθος (Μαυρομάτης 1995, 176, σχόλιο στ. 311-325). Το ίδιο πρέπει να συνέβαινε με τους οικείους κάθε ξενιτεμένου.

Με την ολοκλήρωση της εξέτασης των αισθημάτων των νεκρών, των ξενιτεμένων και των οικείων τους, προκύπτει η διαπίστωση ότι το κυρίαρχο συναίσθημα που τους διακατέχει είναι η δυστυχία. Πρέπει τώρα να εξεταστεί εάν ομοιάζουν και ως προς την πηγή αυτής της δυστυχίας.

Ο αφηγητής του *Περί της Ξενιτείας ποιήματος*, αναφερόμενος στα βάσανα και τις πικρίες της ξενιτείας του, κάνει μια αναδρομή στο παρελθόν για να τονίσει όσα πλέον στερείται. Θυμάται την εποχή που βρισκόταν σπίτι του, δίπλα στους γονείς του, και την αντιδιαστέλλει με την εντελώς αντίθετη κατάσταση στην οποία βρίσκεται τώρα (*Περί της Ξενιτείας*, 204-207). Στη συνέχεια, αναθεματίζοντας τα δεινά της ξενιτείας και ευχόμενος να είχε πεθάνει κατά τη γέννησή του, δηλώνει ότι η πικρία και η δυστυχία του στα ξένα απορρέει από την απουσία των γονιών του και των αδελφών του (*Περί της Ξενιτείας*, 256-263). Ομοίως, στο μοιρολόγι των δικών του, το οποίο του μεταφέρουν τα πουλιά, η δυστυχία τους πηγάζει από την απουσία του ξένου (*Περί της Ξενιτείας*, 314-325).

Όπως φαίνεται η δυστυχία της ξενιτείας προέρχεται, λοιπόν, από την απομάκρυνση του ξενιτεμένου από τους δικούς του και ως εκ τούτου την απομόνωσή του. Ο ποιητής του *Περί της Ξενιτείας ποιήματος* προσφέρει όμως και μια σημαντική μαρτυρία για την αιτία της δυστυχίας των νεκρών. Μιλώντας για τον θάνατο, καλεί τους αναγνώστες – ακροατές του να θυμηθούν ότι σε αυτόν δεν υπάρχει η βοήθεια ούτε των γονέων ούτε των αδελφών, αλλά ο καθένας είναι μόνος του (*Περί της Ξενιτείας*, 502-510). Αυτή η απομόνωση και μοναξιά είναι που προκαλεί τη

δυστυχία των νεκρών. Παράλληλα, οι οικείοι του πεθαμένου που παραμένουν πίσω, θλίβονται βαρύτατα από τη στέρησή του, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Μπενεδέτου Νταμουλή, ο οποίος δεν μπορεί να ξεπεράσει τη δυστυχία του θανάτου της συζύγου και των παιδιών του, όπως προκύπτει από τη *Ρίμα Παρηγορητική* του Φαλιέρου.

Αυτή η στέρηση ως πηγή της δυστυχίας των οικείων των νεκρών φαίνεται επίσης στον Θρήνο του Φαλιέρου, όπου η Θεοτόκος αναφέρει ότι θα βασανίζεται για τον *στερεμό* του Χριστού (Φαλιέρος, *Θρήνος*, 105-106), αλλά και στον *Θρήνο του Πλουσιαδηνού*, όπου η Θεοτόκος αναφέρει ρητά ότι η δυστυχία της προέρχεται από τον χωρισμό της με τον υιό της (Πλουσιαδηνός, *Θρήνος*, 95-100 και 112-115).

Η στέρηση των αγαπημένων τους προσώπων είναι η πηγή που προκαλεί μεγάλη δυστυχία στους θανόντες, τους μετανάστες και τους οικείους τους. Η ξενιτεία και ο θάνατος, λοιπόν, λογίζονται στην αντίληψη των ανθρώπων της εποχής ως αδέλφια, επειδή εμπεριέχουν τον αποχωρισμό από αγαπημένα πρόσωπα. Η στέρηση συγγενών και φίλων προκαλεί μεγάλη δυστυχία και σε αυτούς που φεύγουν και σε εκείνους που μένουν πίσω και στις δύο περιπτώσεις. Συνεπώς η ξενιτεία αλλά ομοίως και ο θάνατος προσλαμβάνονται ως η απομάκρυνση ενός ανθρώπου από τους δικούς του. Ως τελική επιβεβαίωση αυτής της ομοιότητας, εντοπίζεται άλλη μια αναφορά στο *Περί της Ξενιτείας ποίημα*. Ο ξενιτεμένος αναφέρει ότι η ξενιτεία τον χώρισε από τους γονείς του, αφού τον ανέθρεψαν και παρομοιάζει αυτόν τον χωρισμό με τον χωρισμό του θανάτου·

> *Καὶ ἐμένα, ἀφοῦ μ' ἐγγένησαν καὶ ἀναθρέψασί με,*
> *ἡ χωρισία τῆς ξενιτειᾶς μ' ἐχώρισεν ἀπ' αὔτους,*
> *ἐχώρισέ με ἀπ' αὐτοὺς ὡσὰν ἀποθαμένον,*
> *νὰ μὴ μὲ δοῦν τὰ μάτια τους καὶ παρηγορηθοῦσιν*. (*Περί της Ξενιτείας*, 267-270)

Αφού, λοιπόν, διαπιστώθηκε ο λόγος που η ξενιτεία και ο θάνατος θεωρούνται αδέλφια, έχει ενδιαφέρον η εξέταση και άλλων χωρίων, όπου εντοπίζεται η ίδια ιδέα. Ο Στέφανος Σαχλίκης συμβουλεύει τον Φρατζισκή να αποφεύγει τα νυχτοπερπατήματα, γιατί όποιος γυρίζει εκείνες τις ώρες είναι πιθανό να διαπράξει κάποιον φόνο και ως εκ τούτου να τιμωρηθεί με απαγχονισμό ή απομάκρυνση από τον Χάνδακα (Σαχλίκης, *Συμβουλές στον Φραντζισκή*, 108-109). Σύμφωνα με αυτήν τη μαρτυρία, λοιπόν, η τιμωρία για το σοβαρότατο έγκλημα της δολοφονίας ήταν ή ο θάνατος ή η εξορία, δηλαδή μια μορφή ξενιτείας.

Παρόμοια έμμεση μαρτυρία προσφέρει και ο Λεονάρδος Ντελλαπόρτας, ομιλώντας με την προσωποποιημένη *Αλήθεια*, όταν τη ρωτά σχετικά με τον φθόνο στο έργο του *Ερωτήματα και αποκρίσεις Ξένου και Αληθείας*.[1] Εκείνη, στην απάντησή της, επιθυμεί να τονίσει ότι ο φθόνος είναι η αιτία των χειρότερων δεινών στον κόσμο και ως παραδείγματα των τελευταίων αναφέρει τη φυλάκιση που καταλήγει σε θάνατο και την ξενιτεία (Ντελλαπόρτας, *Ερωτήματα και Αποκρίσεις*, 295-300).

Επίσης, στη *Ριμάδα κόρης και νιου* εντοπίζεται ένα σημείο όπου ξενιτεία και θάνατος τοποθετούνται και πάλι στο ίδιο επίπεδο. Όταν η κόρη έχει χάσει την παρθενιά της από τον νέο,

---

1 Το ερώτημα αυτό δεν σώζεται στο μοναδικό χφ που παραδίδει τα έργα του Ντελλαπόρτα, αλλά είναι προφανές από την απάντηση της *Αλήθειας*· βλ. Μανούσακας 1995, 376.

με δόλο και χωρίς τη συγκατάθεσή της, εμφανίζεται να τον καταριέται. Εύχεται να ξενιτευτεί και να καταλήξει στις φυλακές των Τούρκων και συμπληρώνει την κατάρα της, ευχόμενη σκληρό και μαρτυρικό θάνατο (*Ριμάδα κόρης και νιου Α*, 161-174 και *V*, 141-150). Η οργή της νέας είναι τόσο μεγάλη που εύχεται τα δύο μεγαλύτερα δεινά που μπορεί να σκεφτεί στον νέο που την ξεγέλασε.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, η αντίληψη περί συγγένειας θανάτου και ξενιτείας εντοπίζεται σε κείμενα διαφόρων γραμματολογικών ειδών και χρονικών περιόδων. Ως εκ τούτου, πρόκειται για μια ιδιαίτερα διαδεδομένη και κοινά αποδεκτή αντίληψη. Εφόσον η ξενιτεία και ο θάνατος θεωρούνται αδέλφια εξαιτίας της δυστυχίας που προσφέρουν, πρέπει να συγκριθούν μεταξύ τους και να ελεγχθεί εάν κάποιο από τα δύο θεωρείται χειρότερο και βασανιστικότερο.

Αρχικά, είναι εύλογη η υπόθεση ότι ο συνδυασμός τους θα ήταν άκρως απευκταίος. Πράγματι, ο ποιητής του *Περί της Ξενιτείας* ποιήματος δηλώνει ότι ο θάνατος στην ξενιτεία είναι ο χειρότερος. Αιτία είναι το γεγονός ότι ο ξενιτεμένος ετοιμοθάνατος δεν έχει τους δικούς του ανθρώπους δίπλα του και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν έχει καμία παρηγοριά, όσες αγαθοεργίες και αν τύχει να δεχτεί από τους αγνώστους (*Περί της Ξενιτείας*, 511-526). Ο συνδυασμός του θανάτου στην ξενιτεία είναι η χείριστη μοίρα του ανθρώπου.

Όσον αφορά τη σύγκριση του απλού θανάτου με την ξενιτεία, διαφωτιστική είναι η αναφορά του ποιητή στη *Ριμάδα Απολλωνίου*. Ο ξενιτεμένος ήρωας είναι μαζί με τους συντρόφους του θύμα ναυαγίου. Όλοι οι υπόλοιποι πνίγηκαν εκτός από τον Απολλώνιο. Όπως σχολιάζει ο ίδιος, η μοίρα του ήθελε να τον τιμωρήσει περαιτέρω και κατ' αυτόν τον τρόπο τον κράτησε ζωντανό (*Ριμάδα Απολλωνίου*, 305-320).

Το γεγονός ότι η ξενιτεία θεωρείται χειρότερο δεινό από τον θάνατο επιβεβαιώνεται και από τον Σαχλίκη. Ο ποιητής στην επίθεση που εξαπολύει στις πόρνες του Χάνδακα που τον κατέστρεψαν, στο έργο του *Βουλή των Πολιτικών*, καλεί τους ανθρώπους να μην τις λυπούνται. Παράλληλα, εύχεται όλες οι πολιτικές να ξενιτευτούν στην Τουρκία και εκεί να περάσουν το υπόλοιπο της ζωής τους φυλακισμένες (Σαχλίκης, *Βουλή των Πολιτικών*, 60-63). Δεδομένου του ύφους αυτού του έργου του Σαχλίκη, θα περίμενε κανείς να καταριέται με τον χειρότερο δυνατό τρόπο εκείνες που χαρακτηρίζει υπεύθυνες για την άσχημη τροπή που πήρε η ζωή του. Στην πραγματικότητα πράττει ακριβώς αυτό· η χειρότερη τιμωρία που αρμόζει στις πολιτικές είναι η ξενιτεία και η φυλάκιση και όχι ο θάνατος. Αυτό συμβαίνει γιατί στην ξενιτεία τους τα βάσανά τους θα είναι συνεχή και αδιάκοπα, αντίθετα ο θάνατός τους θα ήταν γρήγορος και λυτρωτικός. Επομένως, δεν θα ευχαριστούσε τη δίψα του ποιητή για εκδίκηση.

Στις *Συμβουλές στον Φραντζισκή*, ο Σαχλίκης προσφέρει ακόμη μια ενδιαφέρουσα σχετική μαρτυρία. Συμβουλεύοντας τον υιό του καλού του φίλου να αποφεύγει τις πολιτικές, περιγράφει παραστατικά τον τρόπο με τον οποίο αυτές αποσπούν από τους εραστές τους πολύτιμα δώρα. Είναι σύνηθες, αναφέρει, να παριστάνουν τις θλιμμένες για να τους πείσουν να τους αγοράσουν περισσότερα πράγματα. Σε αυτό το πλαίσιο ο Σαχλίκης, για λόγους έμφασης, παρουσιάζει μια τέτοια γυναίκα να λέει, σε ευθύ λόγο, στον εραστή της ότι θα προτιμούσε να είχε εξοριστεί παρά να είχε ντροπιαστεί τόσο πολύ από τη μεταξύ τους σχέση (Σαχλίκης, *Συμβουλές στον Φραντζισκή*, 375-376). Η εξορία, που είναι μια μορφή ξενιτείας, χρησιμοποιείται σε αυτό το σημείο για να υπογραμμιστεί το μέγεθος της υποτιθέμενης

ντροπής που αισθάνεται η πολιτική και η οποία ντροπή χρησιμοποιείται ως μοχλός πίεσης προς τον εραστή της.

Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, μέσα από την εξέταση των κειμένων της πρώιμης κρητικής λογοτεχνίας φάνηκε ότι η ξενιτεία ήταν στη λαϊκή αντίληψη τόσο μεγάλο δεινό που συσχετιζόταν με τον θάνατο. Ο λόγος ήταν ότι προκαλούσε σε όλους τους άμεσα και έμμεσα εμπλεκομένους συναισθήματα βαθύτατης λύπης και στενοχώριας, όπως ακριβώς και ο θάνατος. Αιτία αυτών των άκρως αρνητικών συναισθημάτων υπήρχε και στις δύο περιπτώσεις ο αποχωρισμός από αγαπημένα πρόσωπα. Μάλιστα, όπως φαίνεται από τη συγκριτική τους εξέταση η ξενιτεία ήταν στην αντίληψη των ανθρώπων της περιόδου χειρότερη μοίρα από ότι ο θάνατος. Αυτό συμβαίνει διότι ο τελευταίος προσέφερε λύτρωση από τα δεινά του βίου. Αντίθετα, η ξενιτεία δεν επιδεχόταν καμία παρηγοριά και για αυτόν ακριβώς τον λόγο θεωρείτο το μεγαλύτερο δεινό και η χειρότερη τιμωρία.

Βιβλιογραφια

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Απόκοπος: Peter Vejleskov (2005), *Apokopos*, Κολωνία, Romiosini.

Δευτέρα Παρουσία: Cristiano Luciani (2014), *Un poema in Greco demotico sul giudizio finale: La Δευτέρα Παρουσία διά στίχου (XV sec.)*, Ρώμη, Università degli Studi di Roma "Tor Vergata".

Η ομιλία του νεκρού βασιλιά: Μανούσος Ι. Μανούσακας (1963), «Η Ομιλία του νεκρού βασιλιά. Ανέκδοτο στιχούργημα του ΙΕ' αιώνα», Θεσσαλονίκη, *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 8.

Ντελλαπόρτας, *Ερωτήματα και Αποκρίσεις*: Μανούσος Ι. Μανούσακας (1995), *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα Ποιήματα (1403/1411)*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού.

Ντελλαπόρτας, *Στίχοι Θρηνητικοί*: Μανούσος Ι. Μανούσακας (1995), *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα Ποιήματα (1403/1411)*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού.

Περί της Ξενιτείας: Γιάννης Κ. Μαυρομάτης (1995), *Τα «περί της Ξενιτείας» Ποιήματα*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Πικατόρος, *Ρίμα Θρηνητική*: Willem F. Bakker – Arnold F. van Gemert (2013), *Ρίμα Θρηνητική εις τον πικρόν και ακόρεστον Άδην. Ποίημα κυρ-Ιωάννου Πικατόρου εκ πόλεως Ρηθύμνης*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Πλουσιαδηνός, *Θρήνος*: Πάνος Βασιλείου (1980), «Ο αυτόγραφος Θρήνος της Θεοτόκου του Ιωάννη Πλουσιαδηνού», *Ελληνικά*, τ. 32 (1980), 267-287.

Ρίμα περί του θανάτου: Ελένη Κακουλίδη (1967), «Ποιήματα του Ανδρέα Σκλέντζα», *Ελληνικά*, τ. 20 (1967), 133-137.

Ριμάδα Απολλωνίου: Γιώργος Κεχαγιόγλου (2004), *Απολλώνιος της Τύρου. Υστερομεσαιωνικές και Νεότερες Ελληνικές Μορφές*. Κριτική Έκδοση, με Εισαγωγές, Σχόλια, Πίνακες λέξεων – Γλωσσάρια και Επίμετρα, Β'.1, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη.

Ριμάδα κόρης και νιου: Maria Caracausi (2003), *Rimada koris kie neou Contrasto di una fanciulla e di un giovane*, Ρώμη, Studi e ricerche, Sezione greca, 5.

Σαχλίκης, *Βουλή των Πολιτικών*: Γιάννης Κ. Μαυρομάτης – Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (2015), *Στέφανος Σαχλίκης. Τα ποιήματα*, Αθήνα, ΜΙΕΤ.

Σαχλίκης, *Συμβουλές στον Φραντζισκή*: Γιάννης Κ. Μαυρομάτης – Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (2015), *Στέφανος Σαχλίκης. Τα ποιήματα*, Αθήνα, ΜΙΕΤ.

Φαλιέρος, *Θρήνος*: Willem F. Bakker – Arnold F. van Gemert (2002), *Θρήνος εις τα Πάθη και την Σταύρωσιν του Κυρίου και Θεού και Σωτήρος ημών Ιησού Χριστού ποιηθείς παρά του ευγενεστάτου άρχοντος κυρού Μαρίνου του Φαλιέρου*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Φαλιέρος, *Ρίμα Παρηγορητική*: Willem F. Bakker – Arnold F. van Gemert (1972), "The Ρίμα Παρηγορητικὴ of Marinos Phalieros", G. H. Blanken – H. J. Scheltema – H. Hennephof (επιμ.), *Byzantina Neerlandica*, Λέιντεν, E. J. Brill.

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εμμανουὴλ Κριαράς (1993), *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100-1669*, ΙΒ', Θεσσαλονίκη, ΑΠΘ.

Μανούσος Ι. Μανούσακας (1995), *Λεονάρδου Ντελλαπόρτα Ποιήματα (1403/1411)*, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού.

Γιάννης Κ. Μαυρομάτης (1995), *Τα «περί της Ξενιτείας» Ποιήματα*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Παναγιώτης Υφαντὴς (2014), «Πολυσημία, πεσιμισμός και μεταβατικότητα. Διερευνώντας τη θρησκευτική ταυτότητα του *Απόκοπου*», *Κονδυλοφόρος*, τ. 13 (2014), 21-54.